

ОПОЗНАЙ СЕБЕ СИ ЧРЕЗ СЪСЕДА СИ

Известният гръцки славист Михаил Ласкарис при откриването на дисциплината История на народите от Балканския полуостров през 1926 година в Солунския университет подчертава колко необходимо за разбирането на историята на всеки един народ е познаването на историята на съседните му народи.

Подобно нещо е констатирал и акад. Панайотис Канелопулос в увода си към гръцкото издание на книгата на акад. Николай Тодоров „Балканското измерение на гръцката освободителна война. Приносът на българите” (изд. *Гутенберг*, Атина, 1982), като стига до извода, че „почти няма решаващо сражение през 1821 – 1829, в което да не са включени българи”. Канелопулос посочва, че по неговото време в учебниците по история са изтъкнати повече негативните моменти в българо-гръцките отношения. Според него е настъпило времето да изследваме не само това, което разделя двата съседни народи, а да се средоточим върху общата им историческа съдба в трудните им моменти.

И наистина настъпи благоприятно време за разширяване и обмен на културните връзки и взаимоотношения между двата ни народа. Не е нормално да знаем повече за далечни страни и народи, а да пренебрегваме от вниманието си съседните. Ако не подсилим днес нашите общи културни влияния от миналото, рискуваме да спрем развитието им в бъдеще.

При нас се среща и нещо впечатляващо: известен брой учени предпочитат да получат своята квалификацията по славистика и българистика на Запад, а не в съседната страна. Поради това още от самото начало си поставих като задача да съсредоточа моите изследвания върху това, което ни свързва, а не върху това, което ни дели.

Интересът ми към старобългаристиката, българистиката и въобще славистиката възникна, когато бях ученик в последния курс в Атонската Академия. Тогава посетих библиотеката на Иверския манастир в Атон (през юни 1976 г.). Тогавашният библиотекар йеромонах Калиник ни посочи купчина ръкописи, които нарече „славянски”, без да спомене нищо повече. Когато проявих по-голям интерес, той отговори, че не са описани. Това бе една от причините, които породиха у мене интерес към славянските ръкописи и към

славистиката въобще. И тогава разбрах, че тук има перспективи за работа.

Това ме накара да дойда да следвам в България богословие със стипендия от Гръцката Църква. По време на моето следване в България посещавах упражненията по старобългарски език в Софийския университет, за да мога да изпълня задачата, която си бях поставил от Света Гора – да има специалист в Гърция, който да може да проучва тези архиви и да подготви свои последователи.

След като през 1981 г. завърших следването си в Богословския факултет и след кратка специализация в Института по Български език при БАН, през 1982 година посетих Атон и по-специално Великата лавра „Св. Атанасий“, чиято библиотека никога не е опожарявана. Това ме подтикна да се заема с изследването на запазените там материали. Докато работех със славянските ръкописи в манастирското книгохранилище, открих следните неизвестни материали:

- препис от сръбската редакция на *Службата* на св. Петка Търновска;
- препис от службата на св. Арсений Сръбски;
- два преписа от гръцкото житие на св. Козма Зографски;
- шест неизвестни южнославянски ръкописа.

Така открих и неизвестен южнославянски книжовен център на Атон от XIV век - килията „Св. Антоний“ в местността Керася, откъдето произхождат повечето находки.

Новооткритите материали обогатяват представата ни за Света гора като първостепенно културно средище на балканските народи и за неговата роля за опазване и развитие на Кирило-Методиевската традиция, която е сърцевината на старобългарската литература от нейния класически период.

Специално впечатление ми направи една приписка: Грешни попь мношъ ѿци и братоуе снѣ утѣте исправляюще и блявнѣ. а не кльннѣ понеже не пнса добръ манстр, нъ азъ ради не потребност и блявословитѣ. а вазъ был помалоу винца пннх: с червено мастило. И на л. 139^б в лявото поле до отпустителния тропар за свещеномъченик Йеротей пише че: сию не пишех нзвод лаврскы нъ испнсах ю от стихерара.

разработих темата на моята дисертация под ръководство акад. Петър Динеков, директор на Кирило-Методиевски научен център при БАН, с която в науката е въведена темата за Атонската книжовна традиция в разпространението на Кирило-Методиевите извори. Тя включва обнародвани за първи път неизвестни творби, посветени на наследството на славянските първоучители, дава представа за непрекъснатата през вековете вяност към тяхното духовно дело.

Така бяха въведени в научно обръщение следните неизвестни творби на старобългарската литература от атонските книгохранилища:

- препис от старобългарската служба на Константин-Кирил Философ;
- късно гръцко житие на св.св. Кирил и Методий;
- два преписа от гръцката служба на св. Климент Охридски; два пълни преписа и един фрагмент от Пространното житие на св. Климент Охридски.

Разкрих и цял византийски химнографски цикъл в чест на св. Климент Охридски, като обясних причините за създаването на отделните творби в него.

Установих и наличието на първична Теофилактова гръцка служба за св. Климент Охридски, както и на Хоматианова служба.

Приведох нови доказателства в полза на Теофилактовото авторство на Пространното житие на св. Климент Охридски, като предложих ново тълкуване на допуснатите от автора грешки и неточности в тази бележита творба.

Изказах и нова хипотеза за авторството на Службата на св. Кирил Философ. Предположих, че при нейното написване е участвал активно славянският първоучител св. Методий. След текстологичния анализ на Службата на св. Кирил Философ, на Пространното житие на св. Климент Охридски и на византийския химнографски цикъл в чест на св. Климент Охридски, предложих нов термин: „Атонска книжовна традиция в разпространението на кирилметодиевските извори“.

В своите проучвания разглеждам ролята на Атон като приемник, усвоител и разпространител на старобългарската книжнина по времето на Втората българска държава. В заключение правя обобщение на термина „атонска книжовна традиция“ по отношение на изследваните творби и изразявам надеждата, че ще продължат проучванията върху други атонски творби от светогорските книгохранилища.

След време се посветих на друг важен и слабо проучен проблем: за българското новомъченичество на Атон. Това беше моят голям докторат, защитен в Богословския факултет на Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий". Академичното издателство "Проф. Марин Дринов" отпечата моята книга "Света гора Атон и българското новомъченичество" през 2001 година.

Интересът към тази проблематика възникна през 1987, когато получих покана от Великотърновския университет да участвам в симпозиума на тема: „Турските завоевания и съдбата на балканските народи, отразени в исторически и литературни паметници от XIV-XVII век“. Включих се с доклад на тема „Атонските новомъченици, загинали от турците“. Последваха няколко публикации и така можах да придобия представа за ролята, която е играл Атон в духовната култура на българския народ през годините на османското владичество.

Въпросът за българските новомъченици, духовен плод на Атон, е разгледан през призмата на техния културно-нравствен подвиг и е определено тяхното заслужено място в историята. Разгледани са също ислямизацията процес, причините и поводите за мъченията на новомъчениците. Проучването на ролята на Света Гора за развитието на българското новомъченичество и влиянието ѝ върху просветата на православните българи през XVIII-XIX в. дава повод да се заключи, че новомъченичеството, подготвяно в Атон, не е било случайно или стихийно, а организирано.

В резултат на проучванията си въведох термина „атонска традиция за новомъченичество“ относно изграждането, подготвянето, съпровождането на новомъчениците до мястото на мъчението, увековечаването им с написване на жития и служби и накрая с разпространението на техния култ в поробените балкански страни. Очертава се подвигът на българските новомъченици през вековете. Публикувах неизвестна, малко известна или непроучена досега агиографска и химографска книжнина за българските новомъченици. Гръцките текстове са съпроводени с новобългарски превод, който се публикува за първи път. Надявам се, че в бъдеще ще продължат изследванията на ролята на Атон и в други области от българската култура.

Специално внимание заслужават *оригиналните бележки на св. Онуфрий Габровски* в непубликувана досега българска редакция на неговото Пространното житие в ръкопис № 356 (698) от НБКМ (атонски по произход). Характерното в нея е,

че са включени пасажии, които не се срещат в гръцкото издание. Още по-интересно е, че в началната част се говори от *първо лице*, което означава, че началото на житието е написано от самия мъченик, както е и засвидетелствано:

И това, което написах, да не мислите, възлюбени мои братя, че го пиша за възхвала, не дай си Боже, защото аз съм мръсен червей, но понеже ме принуди отец Акакий два и три пъти и затова написах тези думи да бъдат и за другите нещо от полза и простете ми и помолете се за мене грешния... дотук писах сам.

В житието има и съвети на св. Онуфрий за мъченикотворческата програма на кандидати мъченици: *който брат обича да започне това божествено дело, да яде на ден по 70 драма хляб и ако не се насища ...,*

В своя труд представих и ролята на Иверския скит „Св. Йоан Предтеча” за развитието на българското новомъченичество. Той е бил духовен център за подготовката на българските новомъченици.

Специално внимание отделих и на един много важен момент в българската история: на влиянието на атонското новомъченичество за оформянето на борбения дух на Апостола на свободата - дякон Игнатий (Васил Левски). Пламеният и мъченически дух на Света гора се е разнесъл по целия Балкански полуостров от таксидиотите, какъвто е бил и вуйчото и по-сетне старец на Васил Левски, хаджи Василий. Хилендарският монах и старозагорският новомъченик са възпламенили *сърцето и духа на бъдещия герой, / та да не намери покой. / А да сънува свободата, / която ще дойде само с борбата.*

Мъченичеството и народномъченичеството са два термина, които много често се преплитат в историята, а само Бог, който познава душите на хората, само той знае кои загиват *първо* за вярата и *после* за отечеството или първо за родината и после за вярата. Но вярата и отечеството по времето на робството са се преплитали толкова много, че трудно могат да се разграничат. Така че народният будител и герой дякон Игнатий - Васил Левски - пряко е бил заразен от атонския дух за свободата.

Други текстове, които открих са:

- Гръцка служба в чест на св. Прокопий Варненски, в рък. № 308 от скита «Св. Анна».
- Молебен канон в чест на четиримата нови мъченици от Иверския скит: Евтимий, Игнатий Старозагорски, Акакий и Онуфрий Габровски, съхранен в ръкопис от Иверския скит.
- Българска редакция от Пространното житие на св. Онуфрий Габровски, в

ръкопис № 356 (698) от НБКМ.

- Стихири на църковнославянски език за св. Онуфрий Габровски в същия ръкопис.
- Нови преписи от службата за св. Онуфрий Габровски и от общия канон на св. Евтимий, Игнатий и Акакий, в ръкопис № 252 от скита Кавсокаливя.
- Църковнославянски превод на службата на св. Онуфрий Габровски (от непроучен ръкопис от Зографския манастир).
- Неизвестни, малко известни и неизследвани икони с образите на българските новомъченици Игнатий Старозагорски и Онуфрий Габровски.
- Неизвестния дотогава сръбски иконописец Доситей от Света гора, творец на гореспоменатите икони.
- Неизвестния славянски майстор на сребро - Вениамин, подготвил ореолите на светците в гореспоменатите икони.

Тези мои изследвания са продължени в книгата *Славистични и българистични изследвания* (Велико Търново, 2005). Тя съдържа шестнадесет (16) статии, посветени на атонската традиция в контекста на Кирило-Методиевите извори, Търновската школа, българската литература през османското владичество, българо-гръцките книжовни връзки през Възраждането и връзките с Русия. За първи път бяха публикувани редица нови и неизвестни светогорски агиографски и химнографски извори за св. Кирил и св. Методий и техните ученици, сред които Нови преписи на Краткото и на Пространното житие на св. Климент, преписи на Стишното житие, на проложните жития и на службата на Света Петка Търновска, гръцка служба на Охридския архиепископ Константин Кавасила. Влиянието на Атон в просветата на българите през XVIII–XIX в. е анализирано с оглед на новомъченичеството, ролята на българските интелектуалци в гръцките училища, образа на гърците в българската литература.

Написах и книга за *Езически култове на славянския свят* (Θεσσαλονίκη, 2013) за нуждите на моите студенти. В нея разглеждам езическите култове и обичаи на славяните. Обичаите и култовете се проследяват в исторически аспект, тъй някои от тях са запазени и досега, а други са променени и приели християнска окраска. Разглеждам различни персонажи (самовили и самодиви, русалки и

нимфи, вампири и върколаци), както и езически обичаи (русалската неделя, Пеперуда, Баба Марта и др.)

През 1999 година в Солунския Университет "Аристотел" беше създаден Факултет по балканистика, в който има специалност българистика. За нуждите на нашите студенти за изучаването на български език подготвихме със съпругата ми Мариана Илиева Нихорити четиритомен учебник по български език. В рамките на четирите тома представяме панорама на българския език като лексика, граматика, правописни норми и правила и езикови структури, разработени за учебна работа при преподаването на български като чужд език. В края сме включили българо-гръцки речник, състоящ се от 12 500 лексикални единици, представящи основния лексикален фонд в четирите тома на учебника.

С научна обработка и с подробни коментари направихме фототипно издание на славяно-гръцкия речник на видния български филолог и педагог йеромонах Неофит Рилски. Той съставя славяно-гръцкия речник за нуждите на преподавателската си дейност във Висшето богословско училище на Вселенската патриаршия на остров Халки, където през 1847 г. е поканен за професор титуляр на новоосновената там катедра по славянски език. Речникът излиза от печат в Константинопол през 1852 г. със заглавие „Христоматия на славянския език". Сега, след повече от 150 години, този речник е отново на разположение на гръцките студенти.

Също за нуждите на нашите студенти от специалността Балканистика издадохме книгата *Старославянски и църковнославянски език и граматика* (Солун, 2004). С този учебник се възстановява една стародавна традиция на обмен и сътрудничество между православните гръкоезични и славяноезични народи.

По-късно открих и публикувах пет старобългарски хвалитни стихирни за св. Димитър Солунски, чийто автор е св. Методий. При работата си с мосхополските издания открих и изследвах цикъл творби на гръцки език за св. Седмочисленици.

На тези проблеми посветих следващите си книги: Св. св. Кирил и Методий: духовни завети, 2012; *Св. Кирил и Методий. Духовният живот и културата на славяните*, 2013; *Влиянието на Света гора върху духовния*

живот на славяните, Солун 2013. Този труд включва изследвания, свързани с влиянието на светогорската духовна традиция в литературата и културата на православните славяни (руси, българи, сърби). Това влияние е проследено, както през византийския период, така и през епохата на турското робство. *Въпроси на историята и културата на славянските народи, 2015; Русия и Балканските страни (XVIII и XIX в.), 2019.*

В последните години посветих свои изследвания на гръцките училища в България и тяхната роля за Българското възраждане. В гръцкото училище в Мелник е завършил Неофит Рилски. Някои български възрожденци са завършили в гръцки училища в Румъния, сред тях е Петър Берон, ученик на Вардалахос в Букурещ. Други, като Георги Раковски, Гаврил Кръстевич и Иван Богоров, са завършили във Великата школа. Също така в Атинския богословски факултет са завършили митрополитите: Доростоло–Червенски *Василий Михайлов* и Григорий, Велешки и Струмишки – *Дамаскин*, Пелагонийски *Евстратий*, Екзарх *Антим*, Самоковски *Доситей* и Марко Балабанов, който става министър на външните работи и председател на Народното събрание.

В своите изследвания се спирам и на това как гръцката книга съдейства за формирането на българския интелект и новобългарската култура, подпомагайки същевременно появата на едно ново общество. Наред с дидактическият метод, българите въвеждат и образователните материали на гръцките училища в по-голямата им част, като гръцки език, христоматия, логика, реторика и др.

Накрая искам да кажа и две думи в знак на признателност към академик Петър Динеков. Професор Динеков, човек сериозен и същевременно благ по характер, ми заприлича по лице на опитен старец от Света Гора. Веднага ме взе под своята закрила и ме увери, че като богослов и светогорски възпитаник имам необходимата добра подготовка да се занимавам със старата българска литература, като се запозная по-добре с филологическата характеристика на този период. Като научен ръководител, акад. Петър Динеков беше достатъчно либерален, оставяше всекиго да развие своя талант (стига, разбира се, да притежава такъв), или пък да се увери, че не го бива за тази работа, да се откаже навреме и да си потърси друго поприще.

Никога не е поднасял наготово материала на докторанта, не го е хващал за ръка да го научи да пише, неговите докторанти винаги са имали творческата свобода да развият писателските и изследователските си качества. Акад. Петър

Динеков е оставил много възпитаници в СУ и в БАН. Посвещава книгата си „Похвала на старата българска литература“ на своите докторанти, започвайки с проф. Донка Петканова и завършвайки с мен. И винаги в шеговита форма ми казваше: „Коста ти водиш хорото пръв, но от края”.

Имайки такъв учител, отец и педагог в Христа, съдейки по неговите дела, упорито отстоявам развитието на българистиката и славистиката в Гърция, за да не разочаровам своят учител, който ни вижда от горе.

И още нещо за нас от Светогорският мислител, проигуменът на манастира „Ивирон“, отец Василий Гонтикакис, като съветва студентите в Патра през 1989 г. каза следното: „Сега, когато сме в Европейския съюз, това, което не трябва да правим, е да изневерим на нашите културни традиции, като говорим техния език, стремейки се да копираме и тяхното мислене, тяхната логика. По този начин ще оцетим и тях, и нас. Европа е богата и същевременно много бедна. Западната култура е напреднала много и същевременно много изостанала. В Балканската православна традиция съществува нещо безумно, нещо бедно, нещо нищожно, което унищожава всичко материално и придава голямо значение, достойнство и самочувствие на човека”.

Според св. Максим Изповедник всеки от нас е една малка Църква и като прочетем житията на нашите светци и техните слова, ще разберем всичко. Защото сме закърмени с тази православна традиция. Но ако опита да прочете житията на нашите светци и техните слова някой европеец, въпреки че притежава всяко задоволство, няма да му се изяснят тези мисли, защото са му чужди.

Поддържането на духовната приемственост на Атон е това, от което се нуждае Европа, особено днес. Защото Света гора и нейната святост принадлежат на Европа и на древните ѝ традиции. Според нашия съвременник, атонския възпитаник отец Плакида Десеиле обединената Европа трябва да търси своите духовни основи не от империята на Карл Велики, а преди нея.

Искам да благодаря и на своите колеги от Катедрата по кирилометодиевистика и от Факултета по славянски филологии за дългогодишното колегиално и плодотворно сътрудничество, както и на

Академичния съвет на Софийския университет, който ме удостои с това високо отличие.

Твоята памет, преподобни отче, осиява, твоя град (Охрид) като благолепно украшение; за това сме се притекли да те похвалим (людете) – от всяка възраст и на разни езици."	<i>«Ἡ μνήμη σου, ὅσιε, πατέρων καλλονή, φαιδρύνει τὴν πόλιν σου ὡς κόσμος εὐπρεπής, διὸ συνελθόντες εὐφημοῦμεν σε, πᾶσα ἡλικία ἐν γλώσσαις διαφόροις»</i>

(Из гръцката служба за св. Климент Охридски от Димитър Хоматиан. VIII песен,
3 тропар.

Тука сега ще повтора мотото на книгата за Новите мъченици като благопожелание на всички нас:

„Ублажавай искрено преподобномъченика, за да станеш мъченик по добронамеренос да премине животът ти без гонение, без огън, без бичуване, и да се удостоиш с почитта на тези мъченици".(св. Василий Велики).